

kavfî maktûun, “Mesrûk, ev halkı ile arasına bir perde çekerek namaza durur, onları dünyalarıyla baş başa bırakırdı” rivayeti de (Ebû Nuaym, II, 96) fiilî maktûun örnekleridir.

Hadis ve haberleri senedleriyle birlikte nakletme geleneğinin terkedilmeye başlandığı V. (XI.) yüzyıldan itibaren maktû haberler etrafında ciddi bir problem doğmuş, rivayet konusunda titiz davranmayan bazı kişiler maktû haberleri “kâle Hasan el-Basrî, kâle Muhammed b. Sîrîn” diye rivayet etmek yerine bazı sözlerin başına “kâle Resûlullah” ibaresini ilâve edip onları Hz. Peygamber’in sözü olarak nakletmişlerdir. Hadis diye uydurulan rivayetleri derlemeye çalışan mevzûât müellifleri, Resûl-i Ekrem’in hadisleri arasında bulamadıkları bu tür sözleri mevzû olarak nitelemişlerdir. Mevzû denilen birçok söz üzerinde yapılacak bir araştırma onların maktû hadis olduğunu ortaya çıkaracaktır. Meselâ, “Sâlih insanların anıldığı yere rahmet iner” sözü (Aclûnî, II, 70) Süfyân b. Uyeyne’ye ait olduğu halde birçok kitapta Hz. Peygamber’e nisbet edilerek nakledilmiş, hadis olmadığı anlaşıncı da mevzuât kitaplarına girmiştir (Ali el-Kârî, s. 161; Şevkânî, s. 508). Ömer b. Bedr el-Mevsilî, uydurma rivayetleri toplayan müelliflerin mevzû zannederek kitaplarına aldıkları sahâbe, tâbiîn ve tebeu’t-tâbiîn sözlerini *Mârifetü’l-vukûf ‘ale’l-mevkûf* adlı eserinde bir araya getirmiştir.

Maktû hadis isnad yönünden muttasıl veya münkati’ olabileceği gibi metnin durumuna ya da senedinde yer alan râvilerin adâlet ve zabtına göre sahih, hasen veya zayıf da olabilir; onun sahih oluşu, Resûl-i Ekrem’den alındığını değil kendisine nisbet edilen tâbiînin sözü olduğunu gösterir. Eğer maktû bir hadiste Hz. Peygamber’den alındığına işaret eden bir ipucu bulunursa mürsel, sahâbîden alındığını gösteren bir husus varsa mevku’f diye nitelendirilir.

Âlimlerin genel kanaatine göre maktû hadis dinî konularda bağlayıcı bir delil sayılmaz. Abdullah b. Abbas ve Enes b. Mâlik gibi sahâbîlerle görüştüğü için küçük tâbiîlerden sayılan Ebû Hanîfe’nin Resûlullah’tan gelen hadisleri baş üstünde tutmakla beraber ashâbın ihtilâf ettiği görüşlerden dilediğini alacağını, tâbiînden nakledilen rivayetlere bağlı kalmayacağını, kendisinin de onlar gibi ihtihadda bulunacağını söylemesi onun maktû hadisi bağlayıcı olmayan bir delil kabul ettiğini göstermektedir. Bundan dolayı kendisine

tâbi olan re’y ekolü kıyâs-ı celi ile amel etmeyi maktû rivayetlerle amel etmeye tercih etmiştir. Ancak sahâbe döneminde yaşayıp fetvalarıyla meşhur olan Alkame b. Kays, Mesrûk b. Ecda’, Kâdî Şüreyh, Saîd b. Müseyyeb, İbrâhim en-Nehaî, Mücâhid b. Cebr, Şa’bî ve Hasan-ı Basrî gibi tâbiîlerle bunların ilminden faydalanıp yetişen tebeu’t-tâbiînin maktû haberlerinin delil olarak kullanılabileceği söylenmektedir. Bunlar, Kur’an ve hadisi aslına uygun ve en doğru biçimde nakledip yorumladıkları için onların söz ve fiillerini bugünün mahkeme icthadları gibi bağlayıcı yönü bulunan yorumlar olarak değerlendirmekte yarar vardır. Bazı usul âlimleri, özellikle âyetlerin nüzûl sebeplerine işaret eden ve sadece Resûl-i Ekrem’den nakil yoluyla öğrenilebilecek bilgiler ihtiva eden maktû hadisleri merfû hükmünde maktû saymışlar ve bunları delil kabul etmenin gerekli olduğunu söylemişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, “Fezâ’ilü aşhâbi’n-nebî”, 1; a.mlf., *el-Edebü’l-müfred* (nşr. M. Fuâd Abdülbâki), Kahire 1379, s. 358; Müslim, “Muḥaddime”, 5, “Fezâ’ilü’s-şahâbe”, 214; Ebû Nuaym, *Hilye*, II, 96; İbnü’s-Salâh, *‘Ulûmü’l-hadis*, s. 47; Nevevî, *İrşâdü’t-tullâbi’l-hakâik* (nşr. Nûreddin İtr), Beyrut 1411/1991, s. 78-79; İrakî, *Fethu’l-muğis*, s. 55; İbn Hacer el-Askalânî, *Nüzhetü’n-nazar fî tavzihi Nuḥbeti’l-fiker* (nşr. Nûreddin İtr), Dimaşk 1413/1992, s. 111-112; Süyûtî, *Tedribü’r-râvî* (nşr. Abdülvehhâb Abdüllatif), Beyrut 1399/1979, I, 194-195; Ali el-Kârî, *el-Esrârü’l-merfû’a fî’l-aḥbârî’l-mevzû’a* (nşr. Saîd Zağlûl), Beyrut 1405/1985, s. 161; Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ’*, II, 70; Emîr es-San’ânî, *Tavzihi’l-efkâr* (nşr. Salâh b. Muhammed b. Uveyza), Beyrut 1417/1997, I, 241; Şevkânî, *el-Fevâ’idü’l-mecmû’a*, Kahire 1380/1960, s. 508; Abdülhay el-Leknevî, *Zaferrü’l-emânî* (nşr. Abdülfeṭtâh Ebû Gudd), Beyrut 1416, s. 339-340; Tâhir el-Cezâirî, *Tevcihü’n-nazar*, Beyrut, ts. (Dârü’l-marîfe), s. 67-68; Mahmûd et-Tahhân, *Teysiru muştalahi’l-hadis*, İstanbul, ts. (Dersaadet), s. 133-135; Ahmed Muhammed Şâkir, *el-Bâ’işü’l-haşis*, Kahire 1377/1958, s. 46; M. Tayyib Okıç, *Bazı Hadis Meseleleri Üzerinde Tetkikler*, İstanbul 1959, s. 18; *Tecrid Tercemesi*, I, 128, 136-137; Abdullah Sîrâceddin, *Şerhu Manzûmeti’l-Beykûniyye*, Halep 1398, s. 69-71; Talât Koçyiğit, *Hadis İstilahları*, Ankara 1980, s. 210; Subhî es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve İstilahları* (trc. M. Yaşar Kandemir), Ankara 1981, s. 176-177; Ahmed Ömer Hâsim, *Kavâ’idü’l-üşûli’l-hadis*, Beyrut 1404/1984, s. 140; Ali Yardım, *Hadis*, İzmir 1984, I, 36, 40-42; Hasan M. Makbûlî el-Ehdel, *Muştalahu’l-hadis ve ricâlüh*, San’a 1410/1990, s. 153-154; M. Accâc el-Hatib, *el-Muhtaşarü’l-veciz fî ‘ulûmi’l-hadis*, Beyrut 1411/1991, s. 192-193; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992, s. 209; İsmail L. Çakan, *Hadis Usûlü*, İstanbul 2001, s. 120-121.

MÂKÛ

(ماكو)

İran Azerbaycanı’nda eski bir hanlık merkezi olan şehir.

İran’ın kuzeybatısında, Türkiye sınırına 22 km. mesafedeki bir kesimde ve Anadolu’dan doğan Zengimar (Sarısu) suyunun geçtiği dar bir boğazda kurulmuştur. İslâm öncesi kaynaklarında Şâvâşân adıyla da anılan şehrin bugünkü adının aslında Mâh-kûh olduğu ve “Medler dağı” anlamına geldiği ileri sürülmektedir (*EI*² [İng.], VI, 202). Hamdullah el-Müstevfî şehrin ismini Mâkûye şeklinde zikreder.

Çok eski bir iskân bölgesinde yer alan Mâkû’nun ilk defa Sâsânî döneminde adı geçer. Bölgede bulunan birçok Ermeni kalıntısı da şehrin o dönem tarihindeki önemini gösterir. Buna rağmen İslâm tarihçi ve coğrafyacılarının çoğu şehirden hiç bahsetmez; sadece Müstevfî Nahçıvan’a bağlı yerleşim merkezleri arasında adını sayar. Mâkû halkı, bölgenin müslümanlarca fethinden sonra da uzun süre Hıristiyanlığa olan bağlılığını devam ettirmiştir. Timur zamanında şehir onunla anlaşma yapan bir Hıristiyan prensi tarafından yönetiliyordu. Bu dönemde prensin bir oğlu Semerkant sarayına götürülmüş ve orada müslüman olmuştur.

1406’da Mâkû Karakoyunlular’ın eline geçti, bu tarihten itibaren halkının Müslümanlığı kabul etmesi ve Türkleşmesi hız kazandı. 1574 yılında Osmanlı Devleti, Mahmûdî Kürt kabilesi reisi İvaz Bey’i Mâkû’yu İranlılar’dan alıp burada bir kale yapmakla görevlendirdi. Osmanlı döneminde özellikle bu kalenin bölgede cereyan eden olaylarda önemli bir yeri olmuştur. İvaz Bey’in ocaklığına verilen Mâkû’ya 1605’te Safevî Şahı I. Abbas saldırdıysa da kabilenin malını ve mülkünü yağmalamasına rağmen kaleyi alamadı. 1639 yılında IV. Murad, Mahmûdî beyini görevinden azletti ve Vezir Kara Mustafa Paşa aracılığıyla Kasrışirin Antlaşması çerçevesinde Safevîler’den bölgede bulunan Kotur Kalesi’yle birlikte Mâkû Kalesi’nin de yıkılmasını istedi. Her ne kadar kaleler yıkıldıysa da Kotur ve Mâkû, IV. Murad’ın ölümünden sonra İranlılar tarafından tekrar işgal edildi. Kalelerin yıkılma sebebinin her iki devletin de huzurunu kaçıran Kürt isyancılara

sığınaklık yapması olduğu tahmin edilmektedir.

Zend ve Kaçar hânedanları döneminde Dünbüllü aşiretinin elinde kaldığı sanılan Mâkû, 1747'den itibaren Bayat aşiretinin bir kolundan gelen hanların başşehri oldu. Nâdir Şah'ın hizmetinde bulunan hânedanın kurucusu Ahmed Sultan, onun 20 Haziran 1747 tarihinde öldürülmesi üzerine karargâhta çıkan karışıklık ve yağmalama sırasında dul kalan eşlerinden birini ve hazinesinin bir kısmını alarak Mâkû'ya gidip yerleşti. Ahmed Sultan'ın ve oğlu Hüseyin Han'ın hakkında fazla bir şey bilinmemektedir. Hüseyin Han'ın oğlu Ali Han nüfuzlu biri olarak tanınır. Ali Han, özellikle Kırım savaşı sırasında (1853-1856) izlediği tarafsızlık politikasıyla hanlığını büyük devletler arasında ezilmekten korudu. Oğlu Teymur Paşa Han da babası gibi davrandı ve bunun büyük faydasını gördü. Bu arada bölgede çıkan bir isyanı da bastırdı; onu kurtarıcı kabul eden Azerbaycan halkı tarafından kendisine "Mâkû padişahı" unvanı verildi. Ondan sonra başa geçen oğlu Murtazâ Kulı Han, genişleme politikası izleyince I. Dünya Savaşı'nın başlarında Ruslar tarafından Tiflis'e sürgüne gönderildi. 1917'de Bolşevik İhtilâl'i'nin çıkmasıyla Azerbaycan'daki Rus kuvvetlerinin dağılması üzerine geri döndüyse de 1923'te İran'da tahtı ele geçiren Rızâ Şah Pehlevî tarafından tutuklandı ve götürüldüğü Tebriz Hapishanesi'nde öldü. Mâkû merkezden gönderilen valilerce yönetilen Mâkû, İran'ın bir vilâyeti haline geldi.

Günümüzde Mâkû, İran'ın idarî bölümlerinden Batı Azerbaycan ustânı içinde yer alan ve kendi adını taşıyan bir şehristanın merkezidir; nüfusu 2003 yılı tahminlerine göre 38.000 kadardır. Halkının çoğunluğunu Bayat ve Pörnek başta olmak üzere çeşitli Türkmen aşiretleri oluşturur. Türkiye'nin Gürbulak sınır kapısından çıkıp Tebriz'e yönelen karayolu üzerindeki Mâkû, İran'ın ilk önemli merkezidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Müstevfî, *Nûzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 89; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, IV, 279-280; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, III/1, s. 205; Fahrettin Kırzioğlu, *Osmanlıların Kafkas-Elleri'ni Fethi*, Ankara 1976, s. 147, 252, 317, 318, 334; Abdülhüseyn-i Saîdiyân, *Serzemîn u Merdüm-i İrân*, Tahran 1369 hş., s. 366-367; Abdürrefî Hakikat, *Ferheng-i Târîhî ve Coğrafyâ-yi İrân*, Tahran 1376 hş., s. 554-557; V. Minorisky, "Mâkû", *EI²* (İng.), VI, 200-203.

RIZA KURTULUŞ

MA'KÛL

(المعقول)

Akılla kavranabilen,
düşünümlür olan varlık ya da kavram
anlamında felsefe terimi.

Sözlükte "nesnelerin gerçekliğini kavramak" anlamındaki akıl masdarından ismi mef'ûl olan ma'kûl (çoğulu ma'kûlât) "akletme ile kavranan her şey" demektir. Terim anlamıyla mahsûsun (duyulur) karşıtıdır. Arapça terminolojide akıl ve ma'kûl arasındaki etimolojik ilişkinin benzeri, klasik Grekçe / Latince terminolojide kullanılmış olan "nous / intellectus" (akıl) ve "noeton / intelligibilis" (akledilir) terimleri arasında da bulunmaktadır. Akledilir dünya (kosmos noetos, Ar. el-âlemü'l-ma'kûl, âlemü'l-ma'kûlât) tabiri de akledilir nesnelerin hepsini ifade eder. Günümüz Türkçe'sinde ma'kûl genellikle "düşünümlür" kelimesiyle karşılanır. Batı felsefesindeki "intelligible" terimini "anlaşılabilen" şeklinde çeviren İsmail Fenni (Ertuğrul), skolastik felsefenin ilk akledilirler (ma'kûlât-ı ülä) ve ikinci akledilirler (ma'kûlât-ı sâniye) ayrımı üzerinde durmaktadır. Buna göre ilk akledilirler insan, ağaç gibi dış dünyada varlığı bulunan ve onlara yüklem olabilen kavramlar (meselâ, "Ahmet insandır"), ikinci akledilirler ise tümel ve soyut kavram olup onların dış dünyada kendilerine yüklem olabileceği karşılıkları yoktur (meselâ, "İnsan türüdür"). Fârâbî, İbn Sînâ terminolojisinden farklılık arzeden bu ayrımına (aş. bk.) müslümanların yazdığı bazı terminoloji kitaplarında da rastlanmaktadır (*et-Ta'rifât*, "Ma'kûlât", md.; Tehânevî, *Keşşâf*, II, 1035).

Eflâtun felsefesinde duyulur ve düşünümlür nesnenin bilgisi kesin biçimde birbirinden ayrılır. İkincisi, ruhun akleden gücüyle kavranan ve aşkın varlığa sahip olup form yahut idea adını alan varlıklara karşılık gelir. Aristo'ya göre ise akledilir olan, akıl tarafından kavranmadan önce bilkuvve, algılandıktan sonra bilfiil adını almaktadır. Bilfiil akledilirler için mahall bilfiil akıldır. Aristo ilk hareket ettirici olarak Tanrı'nın, nesnesi kendisi olan, böyle olduğu için de ezeli olan bir düşünme etkinliği içinde olduğu fikrindedir. Tanrı kendisini veya düşünüyor olduğunu düşündüğü için O'nun varlığı aynı zamanda düşünümlür olmaktadır. Plotin ise bir akıl-ruhtan oluşan üç uknûm (hypostasis) teorisinde bir düşünme etkinliği olduğu teorisini reddetmiş, akledilirlerin bir den ayrı olan kozmik akılda bulunduğunu

ileri sürmüştür. Ancak Plotin akledilirlerin, ilki kozmik akılda birlik halinde bulunan idealar olarak, ikincisi de insan aklında bulunduğu çokluk halindeki kavramlar olmak üzere iki derecesi olduğunu düşünmektedir. Akledilirler insan aklına bir aşkın akıl olan formlar vericiden gelmektedir (Peters, s. 109-110, 121-138).

Fârâbî ve İbn Sînâ'nın öncülük ettiği İslâm Yeni Eflâtunculuğu'nda ma'kûl olan, akli algının nesnesi olması bakımından psikoloji ve bilgi teorisinin bir problemi olarak ele alınırken ontolojik gerçekliği açısından metafizikte incelenir. Allah'ın kendisi ve öteki akledilirler hakkındaki bilgisi bağlamında ise teolojik bir kavram halini alır. İnsan aklının kavrayışı söz konusu olduğunda maddeyle birlikte yani cismanî nitelikte olan akledilir formlar bir soyutlama işlemi ardından bilinir. Düşünümlür nesne akıl tarafından kavranmadan önce bilkuvve ma'kûl, kavrandıktan sonra bilfiil ma'kûl adını alır. Dolayısıyla akledilirlerin bilkuvve halleri dış dünyadaki nesnelere ilişkin biçimde bulunurken fiilen kavranmış formları bilfiil akılda kavramsal gerçekliğini kazanmış olur. Bu kavramı akla ileten "süretler verici" ilke yani faal akıldır. Akıl gücünde mantığın ilkeleri şeklinde hâsıl olan ve ayrıca akli bir çabayla ulaşılmayan ilk akledilirler de (el-ma'kûlâtü'l-ülâ, evâil) insan aklına esasen faal akıl tarafından verilmiştir. İkinci akledilir formlar (el-ma'kûlâtü's-sâniye, el-ma'kûlâtü'l-müktesebe) denilen ve bilfiil akıl tarafından kazanılan bilgiler ilk akledilir ilkelere dayalı olarak kavranır. Ancak tümel nitelikli akledilir formlar dış dünyada ontolojik bir gerçekliğe sahip değildir. Çünkü tümellik akli algının bir niteliğinden ibarettir. Bunun yanı sıra akledilir nesnenin kendisi cismanî olmayan bir varlık yani bilfiil ma'kûl ise insan aklı tarafından bir soyutlama işlemine gerek kalmaksızın doğrudan doğruya kavranır. Kavranmış olsun ya da olmasın onlar ontolojik bakımdan bilfiil ma'kûller olarak mevcuttur. Fârâbî ve İbn Sînâ'nın sisteminde maddeden ayrı göksel akılların Tanrı'ya ve kendilerine yönelik akletme etkinliği onları aynı zamanda bu türden birer bilfiil ma'kûl kılmaktadır. Tanrı da kendini ezelden beri akleden akıl olarak bilfiil ma'kûldür; böyle olması için de kendisini akleden başka bir varlığa muhtaç değildir; çünkü O'nun bölünme kabul etmez teklifinde akıl, âkil ve ma'kûl bir ve aynı zâttır. O'nun kendisi dışındaki ma'kûlleri bilmesi kendini akletmesiyle olur. Çünkü ilk varlık olarak Tanrı öncelikle ken-